

Гусак П. М. Організаційні форми ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі за скоєння злочину / П. М. Гусак, А. П. Гусак // Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки : [зб. наук. пр.]. Сер. «Педагогічні науки». – Вип. 8 (257). – Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2013. – С. 112-117.

УДК 37.017:343.91-053.6

Петро Гусак – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та педагогіки вищої школи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Андрій Гусак - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Організаційні форми ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі за скоєння злочину

Робота виконана в рамках держтеми «Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників у виховній колонії» на кафедрі соціальної педагогіки та педагогіки вищої школи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Анотація. В статті на підставі проведеної експериментальної роботи представлено інноваційні організаційні форми ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, які відбувають покарання у виховній колонії. Акцентується увага на зміщенні на виховній а не каральній функції запропонованих заходів. Розкриваються особливості застосування комплексу організаційних форм в ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у пенітенціарних закладах.

Ключові слова. Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників, організаційні форми ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі за скоєння злочину.

П.Н.Гусак, А.П.Гусак. В статті на основі результатів експериментального дослідження представлено організаційні форми ресоціалізації невідлітніх преступників. Акцентується увага на виховній функції пенітенціарного закладу.

Ключевые слова. Ресоциализация несовершеннолетних преступников, организационные формы ресоциализации несовершеннолетних преступников, заключённых за совершённые преступления.

SUMMARY

On the basis of experimental results the organizing forms of juvenile delinquents resocialisation are presented in the article. A special attention is paid to the educative functions of the penitentiary establishments.

Key words: resocialisation of juvenile delinquents, organizing forms of juvenile delinquents, committed crimes, educative function, punitive function, penitentiary establishment.

Постановка наукової проблеми та її значення. Пенітенціарна ресоціалізація неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі за скоєння злочину, повинна сприяти подальшій реінтеграції їх у суспільство. Тобто вона повинна допомогти неповнолітнім отримати необхідні знання та навички, підвищити рівень їх культури, набути якостей, необхідних для успішної законослухняної поведінки та розв'язання проблем, для того, щоб після звільнення вони могли відновити свій соціальний статус, поновити або встановити позитивні соціальні зв'язки, включитися у навчальну та трудову діяльність. Практика доводить, що досягнути таких результатів лише за допомогою контролю з боку установ виконання покарання неможливо. Крім того, робота з ресоціалізації неповнолітніх ускладнюється й тим, що вони, як правило, залишаються у тому ж мікросередовищі, де сформувалася їх протиправна поведінка. Тому нами підкреслюється необхідність

забезпечення цілеспрямованої інкультурації неповнолітніх у процесі їх ресоціалізації, тобто організації впливу на неповнолітніх злочинців соціальними та культурними засобами. А це сприяє більш ефективному включенню їх у суспільство та формує у них позитивні ціннісні орієнтації, достатній рівень культури поведінки та почуття прекрасного.

Мета статті – розкрити сучасні організаційні форми ресоціалізації неповнолітніх засуджених за скоєння кримінальних злочинів групового характеру.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Результати проведеного експериментального дослідження дозволяють виділити такі організаційні форми ресоціалізації неповнолітніх засуджених за скоєння злочинів.

1. **Соціальний тренінг.** Під «соціальним тренінгом» у літературі, розуміється навчання, тренування засуджених у групі [13, с.33]. Соціальний тренінг має на увазі вивчення соціально прийнятних, некримінальних способів подолання ситуацій, що виникають в повсякденному житті, тобто позитивну інкультурацію. Носієм процесу навчання є група. Цей напрямок ресоціалізаційної роботи може організовуватися соціальними працівниками та співробітниками загальної служби виконання покарань, які спеціально навчалися методиці проведення соціального тренінгу.

Такі тренінги можуть передбачати: підбір клієнтів, яким необхідний соціальний тренінг; підготовку до соціального тренінгу та посттренінгові заходи; підготовчі бесіди з учасниками соціального тренінгу; кооперацію із зовнішніми організаціями, інститутами, окремими громадянами, сприяючими проведенню соціального тренінгу; проведення соціального тренінгу.

Соціальні тренінги можуть проводитися у формі ситуаційно-рольових ігор [1, с.3-6]. Наприклад, ситуації: «По дорозі з колонії додому», «Перший день удома», «Відмова в прийомі на роботу» і т.д. На заняттях відбувається імітація можливих ситуацій, обговорення, вибір і закріплення розумних варіантів поведінки. Кожному засудженому, котрий готується до звільнення,

пропонується зіграти роль людини, котра тільки що виявився на волі. Цю роль по черзі виконують всі особи, що готуються до звільнення. Ролі інших учасників ситуації (друзів, батьків, колег по роботі і т.д.) можуть виконувати інші засуджені, а також керівники занять (психолог, вихователі, вчителі).

Соціальні тренінги можуть бути також включені в програму роботи «школи» з підготовки засуджених до звільнення, поєднуючись з традиційними заняттями (лекції, бесіди, консультації). Їх варто присвятити аналізу поведінки людини в конкретних життєвих ситуаціях, які можуть виникати в осіб, що звільнилися з ВК. Застосування тренінгу дозволяє істотно підвищити поріг психологічної стійкості, здатність орієнтації в складних ситуаціях, навчити вибору розумного виходу з них.

2. Група соціальної дії. Згідно з А. Брауном, такі групи створюються на основі спільних інтересів, потреб і проблем з метою колективних дій, спрямованих на вирішення спільних проблем та зміну соціальних умов, що заважають їх життєдіяльності [3, с.53]. Самокерованість таких груп проявляється в тому, що їх члени самостійно визначають свої проблеми та засоби їх подолання. Завдання працівника установи виконання покарання полягає у допомозі групам усвідомити власні потреби та проблеми, їх причини та організувати колективну діяльність, спрямовану на подолання цих проблем.

Використання моделі самокерованої групової роботи щодо дітей та молоді, котрі знаходяться у конфлікті із законом, побудовано на уявленні про те, що однією з причин протиправної поведінки неповнолітніх є відсутність умов для задоволення їх потреб, упереджене ставлення до них дорослої частини суспільства (зокрема, школи, правоохоронних органів), невизнання дорослими їх прав, потреб і можливостей, невмілі виховні дії дорослих [12, с.70]. Якщо об'єднати дітей у групи та допомогти їм зрозуміти, з одного боку, соціальну природу їх проблем, а з іншого – свою відповідальність та здатність змінити своє життя, їх активність може бути спрямована у

конструктивне русло: на організацію відпочинку, праці, створення умов для свого фізичного та культурного розвитку, на подолання конфліктів.

3. Дозвільні групи. Однією з причин кримінальної поведінки засуджених є їх невміння організувати своє дозвілля. В першу чергу це відноситься до неповнолітніх і молоді. Тому в ході виконання покарання цієї категорії засуджених необхідно показати шляхи та способи раціональної організації вільного часу. Основна задача таких заходів – розкрити здібності та можливості засуджених, розбудити у них ініціативу. Роботу щодо організації дозвілля в групах можна проводити як тренування соціальної поведінки, оскільки при цьому засуджені вчаться контактувати з іншими людьми, співвідносити або підпорядковувати свої бажання загальній позитивній цільовій установці. Практика показує, що участь засуджених у дозвільних групах веде до їх більшої врівноваженості, зниження агресивності, збільшення власної ініціативності та в цілому до поліпшення психологічного клімату в установі. Щодо основних дозвільних форм, то фахівцями УВП Німеччини, які вже тривалий час практикують таку роботу, пропонується особливу увагу звернути на спортивні та культмасові заходи, роботу в бібліотеках та зі ЗМІ, семінари щодо проблем міжособистісних стосунків, сімейних відносин, шлюбу й інші [13, с.19].

Окреме місце в установах, де виконуються покарання, доцільно надати організації спортивних заходів. Як показала практика, спорт допомагає засудженим уже в ході відбування покарань готуватися до життя на волі. Крім того, в рамках спортивних заходів, незалежно від того, де вони проводяться (в стінах установи або зовні неї), засудженим надається можливість здійснювати повноцінні контакти із законослухняними громадянами. Спортивні зустрічі з різними командами створюють невимушену атмосферу, переривають ізоляцію, усувають існуючі упередженості та непорозуміння, сприяють встановленню зв'язку засуджених із зовнішнім світом. При цьому значно зростають можливості нормального включення в життя суспільства, оскільки осуджені можуть продовжити заняття спортом після звільнення.

4. «Житлова група» теж призначена для формування у засуджених навичок життя в колективі. Її рекомендований склад: 8-11 неповнолітніх, що працюють під керівництвом соціального працівника або співробітників загальної служби виконання покарань. Їм також надають допомогу психологи установи. В «житлових групах» колективно обговорюються проблеми, конфлікти, що виникають у результаті сумісного проживання, встановлюються відповідні типи поведінки в конфліктних ситуаціях.

Розглядаючи вище описані різновиди групової ресоціалізаційної роботи з неповнолітніми злочинцями, слід зазначити, що підсистема «вихователь-засуджений», що виникає в її ході не є замкнутою. На ефективність роботи цієї підсистеми здійснює вплив соціальне середовище та мікросередовище засуджених. Інформація про обстановку в колонії, її мікросередовище, відомості про зміст етичної сфери особистості осудженого, його діяльності та становища в колективі поступає на «вхід» підсистеми (ланка «вихователь»), систематизується, осмислюється та в регулюючій якості поступає в ланку «засуджений». Таким чином, відбувається взаємодія вихователя та засудженого, яку слід розглядати як складний процес взаємостосунків, результат яких виявляється на «виході» підсистеми, а ефективність визначається відповідальним ставленням члена ради вихователів до своєї роботи та засудженого до своїх вчинків, дій і поведінки.

Важливо враховувати і той факт, що для організації управління підлітковою масою адміністрація, спостерігаючи за формуванням групових процесів серед підлітків, відбирає тих, що висуваються, тобто фізично сильних і заповзятливих, неформальних лідерів. Саме вони і утворюють актив. Однією з важливих вимог до активу є його здатність забезпечити порядок в загоні, котрому адміністрація (начальник загону й ін.) делегують частину своїх повноважень.

Як зазначає, В. Авдєєв, актив необхідний адміністрації перш за все для організації і підтримки порядку [1, с.4]. Це пов'язано з тим, що: по-перше, в підліткових групах постійно присутня конкуренція та відповідні конфлікти,

які необхідно вирішувати і не допускати; по-друге, у підлітків існують труднощі щодо організації управління своєю поведінкою взагалі; по-третє, підлітки, що прийшли в колонію, часто агресивні, важкокеровані, з психопатичними рисами вдачі. Нерідко вони схильні розуміти тільки силу, міцну руку. І нарешті, підліток легше може зрозуміти свого однолітка і в деякому розумінні тому йому легше навести лад.

Звичайно, сам зміст порядку встановлюють не одні активісти. Є вимоги режиму та відповідні установки та правила (глава 19 КВК України). Тому активісти повинні підтримувати цей порядок. Тобто, з формально-правової точки зору, в актив повинні потрапляти саме законопакірні підлітки, що «стали на шлях виправлення». Однак, насправді це не обов'язково так. Адже для того, щоб нова людина стала активістом, вже існуючий актив повинен прийняти її в свою групу. Навіть якщо з новим етапом приходить підліток, негативно налаштований до режимних вимог, але при цьому він – лідер, його прагнуть привернути в актив. На «малолітці» немає так званих негативістів [2, с.102]. Якщо ж вони присутні в прибулому етапі, то їх прагнуть «обробити» так, щоб вони стали активістами.

Таким чином, організовуючи різного роду групову ресоціалізаційну роботу з неповнолітніми злочинцями, слід враховувати визначену її специфіку, а також і те, що оскільки насильницька злочинність неповнолітніх має переважно груповий характер, то і групові ресоціалізаційні заходи найбільш ефективні. Адже, з самого початку перебування в СІЗО починається шлях вгору або вниз – підліток мимовільно займає у в'язниці певну соціальну нішу й одержує відповідне соціальне самовизначення. Шлях вгору – це підвищення соціального статусу та висунення в лідери, а шлях вниз – це зниження соціального статусу, втрата власної значущості в очах інших і позбавлення права слова [5, с.28-33].

5. Сімейні групові наради – метод відновного правосуддя, що передбачає групове обговорення наслідків правопорушення та пошук шляхів виправлення ситуації, яка склалася через правопорушення, до якого

залучається широке коло родичів правопорушника, представників його безпосереднього оточення, а також всі ті, хто постраждав від правопорушення [8, с.118-120; 12, с.56-67; 14].

Як наголошує В. Землянська, «у разі призначення покарання правопорушник скоріше буде відчувати себе жертвою обставин чи суду, аніж людиною, що відповідає за свої вчинки» [7, с.155]. Тобто покарання через позбавлення волі лише поглиблює відстань між правопорушником і законослухняним суспільством, а тавро злочинця заважає його подальшій інтеграції у суспільство. За таких умов сімейні групові наради створюють можливість: по-перше, для потерпілого та його оточення – висловити свої почуття та думки; отримати визнання своїх претензій, несправедливого і незаслуженого поводження щодо себе; бачити і чути реакцію правопорушника, отримати його відповіді на запитання; домогтися вибачення; переконатися у тому, що подібне більше не повториться; по-друге, для винуватця та його оточення – принести вибачення та отримати визнання свого покаяння; виправити наслідки заподіяного; поновити попереднє правове становище; по-третє, для суспільства (суспільного осередку, де сталося правопорушення) – подолати проблеми, викликані правопорушенням; відновити позитивні стосунки між своїми членами; відновити справедливість [12, с.62].

6. Виховання в покаранні. У процесі виконання покарання, реалізація кари досягається завданням виправлення неповнолітніх засуджених. Реалізація виховної функції дозволить посилити його роль, підкріпити виховання за допомогою кари власне вихованням [9, с.34]. Саме з цих позицій можна глибше зрозуміти можливості режиму, який передбачає формування належної поведінки неповнолітніх засуджених. Виховна функція режиму полягає у тому, що він:

а) може бути поштовхом до морального удосконалення особистості через спричинення неповнолітньому засудженому переживань і страждань, які пов'язані з втратою волі;

б) сприяє формуванню в неповнолітнього засудженого необхідних не тільки в УВП, а й на волі корисних навичок і якостей, оскільки привчає його до систематичного, довготривалого та суворого дотримання встановлених правил поведінки;

в) сприяє в сукупності з іншими засобами виправлення вихованню у неповнолітніх засуджених високої правосвідомості;

г) допомагає подолати негативні риси особистості, котрі призвели її до скоєння злочину, усвідомити цінність втрачених благ;

д) сприяє вихованню у неповнолітніх засуджених стійкості проти скоєння злочинів у майбутньому.

7. Правовий всеобуч. Його основним завданням повинно стати сприяння формуванню громадянина, допомога молодій людині розсунути рамки безпосереднього його оточення, спонукати відчутти себе учасником складніших і більш широких соціальних відносин, всесторонньо і чітко врегульованих правом. В процесі правового виховання не можна говорити про закон тільки як про систему заборон, а саме таке враження може створилося, якщо йтиметься лише про норми кримінального закону. Важливо постійно підкреслювати, що в сучасному суспільстві право не тільки і не стільки закріплює заборони та обмеження, скільки затверджує права та обов'язки громадян у всіх сферах. Як указує О. Костенко, «права людини можна забезпечити за допомогою формули, яка виражається так: «З культурою – в голові і з законом – в руках!» [11, с.50].

Не можна недооцінювати при цьому значення правильного формування загальної ієрархії цінностей особистості та місця права в цій системі. Адже дослідження показують, що у ряді випадків злочини й інші правопорушення скоюються в результаті загальної дефектності ціннісних орієнтації, коли правові цінності для особистості не мають особливого значення – вона віддає перевагу іншим, наприклад, своїм етичним цінностям [4, с.74]. Така ситуація має особливе значення у випадках неадекватності етичних уявлень особистості та норм моралі. При цьому важливі не тільки такі сторони

етичної свідомості, що мають одночасно і правове значення (етичний дефект одночасно є і правовим), але й ті, котрі самі по собі такого значення не мають, проте набувають правового значення при специфічній ієрархії цінностей (наприклад, уявлення про дружбу як «кругову поруку», сміливість та ін.).

8. Взаємодія та співпраця фахівців різних установ (кримінально-виконавчої інспекції, кримінальної міліції у справах дітей, ЦСССДМ, служб у справах дітей, навчальних і медичних закладів, громадських організацій) щодо організації соціокультурної роботи з неповнолітніми. Необхідність визначення такого напрямку обумовлена насамперед «необхідністю створення мережі соціальних інституцій, покликаних проводити із засудженими ... роботу, спрямовану на їх подальшу інтеграцію в суспільство» [10]. На цьому наголошено у вище згадуваній Концепції реформування кримінальної юстиції .

Висновки. Інноваційні організаційні форми ресоціалізації неповнолітніх правопорушників дозволяють ефективно реалізовувати виховний потенціал пенітенціарної системи. Однак, в контексті проблеми ресоціалізації неповнолітніх соціокультурними засобами та забезпечення їх цілеспрямованої інкультурації заслуговує на увагу питання про значне розширення застосування до засудженого вперше заходів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, або коротких строків позбавлення волі. На цьому неодноразово наголошували й інші дослідники [6, с.96-97; 15, с.18-20; 16, с.79]. Так, наприклад, спеціального розгляду заслуговує проблема доцільності призначення засудженим короткострокового (до одного року) позбавлення волі з направленням в установи виконання покарань спеціального закритого типу з камерним триманням засуджених. Суворий режим у таких випадках залишить надто помітний слід у свідомості особистості. З іншого боку, відносно нетривалий час ізоляції від суспільства зменшить її негативні наслідки.

Література

1. Авдеев В. Актуальные вопросы лишения свободы несовершеннолетних / В. Авдеев // Уголовное право. – М. : Интел-Синтез, 2001. – № 2. – С. 3-6.
2. Беляев Н. А. Уголовно-исполнительное право и его место в системе права / Н. А. Беляев, Н. А. Петухов // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – С.-Пб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та МВД России, 2000. – № 2. – С. 101-104.
3. Браун А. Групповая работа в Великобритании / А. Браун // Практика социальной работы / [Под ред. Кристофера Ханвея й Терри Филлпота]. – Амстердам-Киев, 1996. – С. 53-67.
4. Долгова А. И. Правовое воспитание несовершеннолетних и молодежи / А. И. Долгова, Г. М. Миньковский // Правовая культура и вопросы правового воспитания : сб. науч. труд. – М., 1974. – С. 68-85.
5. Журавлев В. Л. Основы, принципы и организация процесса воспитательно-педагогического воздействия на несовершеннолетних осужденных / В. Л. Журавлев // Преступление и наказание. – 2002. – № 4. – С. 25-40.
6. Зелинский А.Ф. Некоторые проблемы исправительно-трудового права в свете современных психологических представлений / А. Ф. Зелинский // Повышение эффективности исполнения уголовных наказаний в свете решений XXVII съезда КПСС : Сб. науч. тр. Рязан. ВШ МВД СССР. – Рязань : Рязан. ВШ МВД СССР, 1988. – С. 96-97.
7. Землянська В. Запровадження відновлюючих підходів : зміна поглядів на кримінальне судочинство / В. Землянська // Право України. – 2003. – № 10. – С. 154-156.
8. Зер Х. Восстановительное правосудие : новый взгляд на преступление й наказание / Х. Зер ; пер. с англ. – М. : Центр «Судебно-правовая реформа», 1998. – 354 с.
9. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кальченко Тетяна Леонідівна. – К., 2003. – 229 с.
10. Концепція реформування кримінальної юстиції України Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>
11. Костенко О. М. Проблема № 1 сучасної цивілізації (в українському контексті) : Монографія. – Черкаси : СУЕМ, 2008. – 112 с.
12. Методичний інструментарій діяльності з ресоціалізації неповнолітнього, засудженого до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі // Інновації в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань не пов'язаних з позбавленням волі : [Метод. матер. / за ред В. П. Лютого]. – К., 2005. – С. 47-76.

13. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ (социально-психологический аспект) : учеб. пособие. – М. : Права человека, 2001. – 182 с.
14. Сімейні групові наради як метод розв'язання конфліктних ситуацій : [методичні матеріали для тренера / упоряд.: Т. П. Авельцева, Н. В. Зимівець, В. П. Лютий, О. А. Калібаба] ; За заг. ред. І. Д. Зверєвої. – К. : Наук. світ, 2003. – 86 с.
15. Стефанов С. О. Виконання покарань, альтернативних позбавленню волі : Навч.-метод. посіб. / [Відп. ред. В. М. Дрьомін]; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса : Юрид. літ., 2002. – 109 с.
16. Яровий А. О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудових колоній: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Яровий Анатолій Олександрович. – Харків 2001. – 216 с.